

Det Anarkistiska Biblioteket

Bakunin och Netjajev

Paul Avrich

Paul Avrich
Bakunin och Netjajev

<https://soversiva.wordpress.com/2012/01/08/bakunin-och-netjajev/>
Hämtad från Fenix – tidskrift för humanism nr 2 1984 Översättning av Ulf
Gyllenhak och Ingemar E. Nilsson

sv.theanarchistlibrary.org

Sergej Gennadievitj Netjajev föddes den 20 september 1847 i Ivanovo, en växande textilstad nordost om Moskva, som började få rykte om sig att vara ett ”ryskt Manchester”. Fadern var skyltmålare, modern sömmerska. Bägge kom från livegna familjer. Sålunda var Netjajev en av de första bemärkta ryska radikaler som hade en alltigenom folkslig bakgrund. Han var ”inte sprung- en ur vår värld”, skrev Vera Zasulitj i sina memoarer, utan var ”en främling bland oss”. Eftersom han var en folkets son var han än mer imponerande i sina medrevolutionärers ögon, vilka var botfärdiga adelsmän som trängtade efter att betala tillbaka sin skuld till de lägre klasserna. En bekant till Netjajev kalla- de honom ”en äkta revolutionär, en bonde, som har bevarat den livegnes hela har mot sina herrar”, ett hat som skulle komma att vändas också mot hans egna kamrater med deras aristokratiska börd och uppfostran.

Netjajev och rysk jakobinism

I april 1866, vid 18 års ålder, lämnade Netjajev Ivanovo och begav sig till St Petersburg, där han en tid undervisade i en fattigskola. På hösten 1868 skrev han in sig på universitetet som ”obehörig” studerande och slöt sig till en grupp unga revolutionärer. Trots att Netjajev ännu inte behärskade franska, bevista- de han föreläsningar om Buonarrottis *Histoire de la Conspiration de Babeuf*, en bok som bidrog till att forma en hel generation ryska rebeller, och Netjajev började drömma om hemliga sällskap och konspirationer. Han drogs oemot- ständligt till jakobinismen och blanquismen, och när han senare besökte den ryske anarkisten Ralli i Schweiz, hade han med sig böcker av Rousseau och Ro- bespierre. Hans auktoritära böjelser var redan väl utvecklade, och han trodde sig veta vad som ”var bäst för folket”: han ansåg att ”folket måste tvingas att frigöra sig”.

Netjajev drogs också till den jakobinska traditionen inom själva den rys- ka revolutionära rörelsen, en tradition som gick tillbaka till dekabristledaren Pestel på 1820-talet och Nikolaj Spesjnev på 1840-talet. Spesjnev betonade be- hovet av konspiratorisk taktik och en revolutionär diktatur grundad på, som han uttryckte det, den ”jesuitiska” modellen. Detta föranledde fourieristen Mi- chail Petrajevskij att utbrista: ”Jag skulle bli den förste att uppresna mig mot diktatorn.” År 1862, fyra år innan Netjajev kom till St Petersburg, hade Peter Zaitjnevskij givit ut en underjordisk pamflett med titeln *Det unga Ryssland*. Zaitjnevskij, som var en av de främsta ryska jakobinerna, var påverkad av Ro- bespierre, Babeuf, Mazzini och de italienska *carbonari* (de hemliga politiska sällskap som så småningom uppgick i Mazzinis organisation ”Unga Italien”, som titeln på Zaitjnevskijs pamflett hänsyftar på) och deras idéer om revo- lutionär konspiratorisk taktik. Hans slutliga mål var emellertid inspirerat av

den decentraliserade socialism som Proudhon hade gjort sig till förkämpe för, och när polisen kom för att arresteras Zaitjnevskij, påträffade de en oavslutad översättning av Proudhons *Vad är egendom* bland hans papper.

I *Det unga Ryssland* manade Zaitjnevskij till en "blodig och skoningslös" revolution av samma slag som Stenka Razins och Pugatjevs och menade vidare att hela tsarfamiljen och alla dess anhängare utan förbarmande skulle avrättas. "Vi ska ropa 'Grip edra yxor' och sedan visa samma skoningslöshet mot hela det tsaristiska anhanget som detta visat mot oss. Vi skall förgöra de feiga svinen på torgen, om de vågar sig dit. Vi ska förgöra dem i deras egna hus, på städernas smala gator, på huvudstadens breda avenyer och i byarna. Kom ihåg att när detta sker är den som inte är med oss mot oss och alltså vår fiende och att alla metoder får användas för att förgöra en fiende." Herzen stöttes bort av pamflettens hänsynslösa och råa omoral, och till och med Bakunin fördömde dess författare för hans "vansinniga och i sanning doktrinära förakt för folket". Trots detta utövade *Det unga Ryssland* ett mäktigt inflytande på de unga av Netjajevs generation, 1860-talets män, som inspirerades av pamflettens trotsiga och kompromisslösa retorik.

En annan inspirationskälla var huvudpersonen Rakhmetov i Tjernysjevskijs roman *Vad bör göras?*, som utkom 1864. Rakhmetov var den litterära prototypen för den nye revolutionären. Han var besatt, levde ett fullkomligt asketiskt liv och underkastade sig oerhörda fysiska umbäranden för att förbereda sig för sin revolutionära uppgift. För att härda sig åter han rått kött och sover på en spikmatta. Han har inget privatliv, ingen hustru, inga vänner, inga familjeband som skulle kunna avleda honom från hans mål. Han vinnlägger sig medvetet om ett ohyfsat sätt att tala och uppträda, både för att avskärma sig från konventionellt umgängesliv och för att undvika att öda tid på tomma ord och formaliteter. Han använder inte sina pengar för egna behov, utan för att hjälpa utfattiga studenter och befordra revolutionen.

Romanfiguren Rakhmetov fängslade unga revolutionärer under årtionden framåt (1892 använde Alexander Berkman Rakhmetov som täcknamn när han gjorde sitt mordförsök på Henry Clay Frick). Under mitten av 1860-talet tjänade Rakhmetov som föredöme för Isjutinkretsen, vars medlemmar avsåg sig rätten till alla personliga njutningar och levde ett rigoröst asketiskt liv. De sov på golvet, gav alla sina pengar till saken och ägnade alla sina krafter åt folkets frigörelse. De ådagalade en stark antiintellektuell böjelse, klandrade universitetet för att det utbildade "kulturgeneraler" och inte människor som kunde bistå och hjälpa arbetarna och bönderna. Några övergav också sina studier och organiserade kooperativ. En av kretsens medlemmar förklarade: "Massorna är

outbildade, alltså har vi ingen rätt till utbildning. Man behöver inte vara särskilt lärd för att kunna förklara för folket att man bedrar och bestjäl det.” I likhet med Zaitjnevskij förkastade de reformer och andra palliativ och avfärdade den äldre generationens radikaler, 1840-talets män, sådana som Herzen och hans grupp, som veklingar, vilka trots all sin lärdom och sina revolutionära fraser saknade kraft att bryta med den gamla ordningen eller med sina aristokratiska rötter. De krävde, återigen i likhet med Zaitjnevskij, att tsarfamiljen skulle förgöras, vilket skulle utlösa en social omvälvning, ett uppror likt Pugatjev, som skulle lägga den befintliga ordningen i aska.

För att sätta detta i verkigt organiserades en liten grupp, som kallades ”Helvetet”, inom Isjutinkretsen. ”Helvetet” utgjordes av en asketisk grupp terrorister som omvärvades av stort hemlighetsmakeri och förde en anonym underjordisk tillvaro. Varje medlem av ”Helvetet” såg sig som en man vars öde var beseglat. Han var avskuren från normalt umgänge och helt försvuren åt revolutionen. Han måste ge upp sina vänner, sin familj, sitt privatliv, ja, till och med sitt namn i sin totala självutplåning till sakens fromma. Med Isjutins ord som Netjajev skulle göra till sina) var han tvungen att ”leva med ett och endast ett mål för ögonen”: de lägre klassernas frigörelse. För att uppnå detta mål var alla medel tillättna: stöld, utpressning, till och med mord, för att inte nämna bedrägeri, svek, angivelse av oskyldiga människor eller infiltration av rivaliserande hemliga sällskap i avsikt att få kontroll över dessa – allt under sträng revolutionär disciplin. Brott mot denna medförde dödsstraff. En medlem övervägde till och med att förgifta sin egen far och skänka sitt arv åt den revolutionära rörelsen. Det gjordes upp planer för rån – dessa skulle senare komma att benämnas ”expropriationer” – av företag och statliga institutioner. Målet framför alla andra var emellertid att mörda tsaren och ta sitt eget liv genom att krossa en ampull med explosivt kvicksilver mellan tänderna – Berkman försökte göra detta efter sitt mordförsök på Frick – så att polisen aldrig skulle kunna få reda på hans verkliga identitet. Isjutin, som var inspirerad av Orsinis försök att mörda Napoleon III, lät utsprida ryktet att ”Helvetet” endast var en rysk sektion av en revolutionär organisation som var utbredd över hela Europa och vars avsikt var att utplåna monarker överallt. Sålunda banade Isjutin väg för en ny mystifikationsteknik som Netjajev skulle komma att utveckla till stor konst.

Ännu en länk i den ryska jakobinismens kedja, en kedja som sträcker sig från Pestel till Lenin, var Peter Tkatjev, som hävdade att en framgångsrik revolution endast kunde åstadkommas av en tätt sammansvetsad elit som ”måste ha intellektuell och moralisk makt över majoriteten” och vars organisation

förordade inte skulle komma att skapa en arrogant elit av maktlystna som skulle ge folket vad det *borde* vilja ha, vare sig det gjorde det eller inte. Sålunda tog de ställning för Herzens, Bakunins och Lavrovs frihetliga socialism mot Isjutins, Tkatjevs och Netjajevs auktoritära revolutionsuppfattning, som de ansåg inte kunde framkalla någon verkligt socialistisk revolution, eftersom den var i avsaknad av en verkligt socialistisk moral.

Exakt samma kritik riktades senare mot bolsjevikerna av Pjotr Krapotkin, för vilken, som Maria Goldsmith noterat, ”ordet ‘netjajevism’ alltid hade en starkt negativ innebörd”. Som medlem av Tjajkovskijkretsen fördömde Krapotkin alla slutna sällskap av ”yrkesrevolutionärer” och deras hemliga planer, exekutivkommittéer, järndisciplin och jesuitiska uppfattning att ändamålet helgar medlen. Han framhöll att ”en moraliskt utvecklad personlighet måste vara grunden för varje organisation”. För Krapotkin var mål och medel oskiljaktiga, och han var orubblig motståndare till all taktik som stod i strid med hans principer och målsättningar. Även Bakunin intog, i sina mest klarsynta ögonblick, samma ståndpunkt. Som till exempel i ett brev han skrev till Sazjin mindre än två år före sin död: ”inse till sist att inget levande och bestående kan skapas genom jesuitiskt bedrägeri, att en revolutionär verksamhet som siktar på att nå framgång inte får söka näring i låga och enkla lidelser och att ingen revolution kan uppnå seger utan höga och påtagligt klara idéer.”

missgärningar uppvägdes av hans nit och självuppoftning. Folkviljan framhävde sålunda hans mod och hängivenhet och undertryckte de mörkare sidorna av hans verksamhet. Och Lenin, som beundrade hans organisatoriska talanger och hans osjälviska tillgivenhet för saken, lovordade honom som en ”revolutionär titan”. Under revolutionerna 1905 och 1917 var Netjajev en inspirationskälla för ganska många av den yttersta vänsterns militanter, som med sin förkärlek för revolutionära konspirationer, sina terroristiska metoder och sin intensiva fientlighet mot intellektuella var präglade av sin läromästare.

Därtill kommer att mer sentida grupper som Svarta Pantrarna, Svarta September, Weathermen, Röda Arméfraktionen och Symbiotiska Befrielsearmén har använt sig av Netjajevs metoder – till exempel när det gäller urskillningslös terror och över huvud taget i fråga om att låta medlen underordnas målen – i den revolutionära rörelsens namn. Svarta Panterledaren Eldridge Cleaver berättar i *Fråga inte ditt land* att han ”förälskade sig” i *Revolutionärens katekes*, att han uppfattade den som en revolutionär bibel och införlivade dess principer med sitt dagliga liv genom att tillämpa en ”hänsynslös taktik i mina mellanhanden med alla jag kom i kontakt med”. Symbiotiska Befrielsearmén anklagades för mordet (med cyanidspetsade kulor) på en skolinspektör i Oakland, Californien, och några medlemmar bröt med organisationen på grund av dess ”inriktning på våld och den ’egocentriska’ ledningens krav på att den ska ha rätt att fatta hemliga beslut”. Till och med mordet på Ivanov har, märkligt nog, haft sina moderna motsvarigheter i Svarta Pantrarnas mord på en påstådd angivare i New Haven 1969 och i den massaker som ledaren för Förenade Röda Armén i Japan lät iscensätta på inte mindre än 14 medlemmar av gruppen för att de brutit mot den ”revolutionära disciplinen”.

Men ”netjajevismens” taktik har också framkallat ett kraftigt avståndstagande inom den revolutionära rörelsen. Redan i sin egen krets i St Petersburg i slutet på 1860-talet fick Netjajev motståndare bland frihetliga socialister som Mark Natanson, Feliks Volchovskij, Herman Lopatin och Michail Negreskul. 1870-talets Tjajkovskijkrets – som omfattade såväl Krapotkin som Kravtjinskij som Natanson, Volchovskij och Lopatin – tog också avstånd från Netjajevs jakobinska metoder, hans cyniska immoralitet och hans diktatoriska partiorganisation. I motsats till Folkets Rättvisa sökte de skapa en atmosfär av förtroende och tillit och upprätta en organisation baserad på inbördes respekt bland medlemmarna. De förkastade Netjajevs machiavellianism och hävdade att inget ändamål, hur ädelt det än var, kunde undgå att bli vanställt genom sådana monstruösa medel. Och de frågade, i likhet med Bakunin, huruvida utbildningen av revolutionära grupper i enlighet med det mönster som Netjajev

fordrade ”centralisering, sträng disciplin, snabbhet, beslutsamhet och en precis samordnad verksamhet”. Det är värt att notera, att Zaitjnevskij blev en av Tkatjevs mest orubbliga anhängare, trogen de jakobinska principerna ända till sin död. År 1869 samarbetade Netjajev med Tkatjev i utarbetandet av *Ett program för revolutionär aktion*, där de uppmanade till en organisation av ”revolutionära förebilder”, som i likhet med Isjutinkretsen skulle verka enligt principen att det revolutionära målet rättfärdigar alla medel. ”De som ansluter sig till organisationen”, skrev de, ”måste ge upp varje ägodel, yrke eller familjeband, emedan familjer och yrken skulle kunna avleda medlemmarna från deras aktiviteter.” Återigen likt Isjutin föreställde de sig en union av revolutionära organisationer runt om i hela Europa, med ett centrum i väst, och det var kanske detta som föresvävade Netjajev när han 1869 reste till Schweiz, där han för första gången sammanträffade med Michail Bakunin.

Revolutionärens katekes

Innan Netjajev lämnade Ryssland, inledde han sin väg på mystifikationens och bedrägeriets områden. I mars 1869 erhöll Vera Zasulitj ett anonymt brev av följande lydelse: ”När jag i dag var ute och promenerade på Vasievskijön, såg jag en vagn med fångar. En hand sträcktes ut genom fönstret och släppte ned ett meddelande. I samma ögonblick hörde jag följande ord: ’Om ni är student, så se till att detta brev kommer till anvisad adress.’ Jag är student och ser det som min plikt att efterkomma denna anmodan. Förstör brevet.” Den medföljande noten, med Netjajevs handstil, lät meddela hans vänner att han hade blivit arresterad och skulle föras till Peter-Pauls-fästningen. Strax därefter sattes ett rykte i omlopp att han hade flytt från fästningen – en aldrig tidigare utförd bedrift – och var på väg västerut. I själva verket hade det emellertid aldrig förekommit någon flykt, och än mindre någon arrestering. Allt var uppdiiktat. Det var den första i en hel serie eskapader som Netjajev uppfann för att han skulle framstå som en hjälte, omgiven av en nimbus av mystik och värdig rollen som den ”revolutionära förebild” som fanns i hans och Tkatjevs *Program för revolutionär aktion*.

Netjajev lämnade Ryssland den 4 mars 1869. När han kom fram till Geneve, tog han genast kontakt med Bakunin och påstod sig representera en mäktig revolutionär organisation inom tsardömet. Bakunin blev genast betagen av denne ”unge vilde”, denna ”tigerunge”, som han kallade Netjajev. ”Jag har här hos mig”, skrev han till James Guillaume den 13 april 1869, ”en av dessa unga fanatiker som inte känner några tvivel, som inte fruktar någonting... troende utan Gud, hjältar utan retorik.” För Bakunin framstod Netjajev som den idealiske revolutionäre konspiratören, budbärare från en ny generation, vars

energi, beslutsamhet och orubblighet skulle kullkasta den tsaristiska ordningen. Netjajevs ankomst till Schweiz skänkte, som E. H. Carr påpekat, den åldrade Bakunin ett nytt livshopp, en pånyttfödelse av det revolutionära hoppet och en fläkt från hans fädernesland, som han aldrig skulle få återse. För Bakunin var Netjajev, som Michael Confino uttrycker det, ”den ryska ungdomen, det revolutionära Ryssland, Ryssland självt”.

Under våren och sommaren 1869 utgav Bakunin och Netjajev en serie småskrifter och manifest, som uppmanade till social omvälvning i Ryssland. I *Några ord till våra unga bröder i Ryssland* uppfordrade Bakunin den revolutionära ungdomen att ”gå till folket” med ett budskap om uppror, att väcka det till en kamp på liv och död mot staten och de privilegierade klasserna, i likhet med Stenka Razins uppror tvåhundra år tidigare. ”Unga män med utbildning får inte bli folkets välgörare, inte dess diktatorer och vägledare, utan endast hävstänger för folket, hjälpa det att befria sig självt, att samordna sin kraft och styrka”, deklarerade Bakunin. ”Se upp med lärdom, i vars namn man försöker fjättra er och ta er styrka ifrån er. Lärdom av detta slag måste dö med den värld som den är ett uttryck för.”

Ett liknande upprop, *Till universitetets, högskolans och tekniska institutets studenter*, avfattat av Netjajev, och ett annat, rubricerat *Ryska studenter*, författat av Nikolaj Ogarev, en nära medarbetare till Herzen och Bakunin. De övriga – *Hur den revolutionära frågan yttrar sig*, *Revolutionens principer* och *Publikationer av sällskapet för ”Folkets Rättvisa”, nr 1* (bestående av två artiklar daterade sommaren 1869) – var alla osignerade, och det har inte blivit entydigt fastställt vilka deras upphovsmän är. Dessa texter prisade urskillningslös förstörelse i revolutionens namn, de predikade rättfärdigandet av alla medel för att nå revolutionens mål. *Hur den revolutionära frågan yttrar sig* är anmärkningsvärd för sitt förhållande av banditism i tydligt bakuninistiska termer. ”Stråtrövaren i Ryssland är den ende sanne revolutionären – revolutionären som inte hänger sig åt frasmakeri och litterär vältalighet, handlingens oförsonlige, outröttlige, otämjbare revolutionär... Stenka Razins och Pugatjavs ärodagar närmar sig. Låt oss bereda oss för festen.”

Frågan om vem som är upphovsman till *Revolutionens principer* (vilken förefaller vara ett verk av Netjajev) är speciellt viktig på grund av denna pamfletts starka stilistiska likhet med *Revolutionärens katekes*. ”Vi erkänner ingen annan handlingsmetod än utrotning, men vi medger att de former den kan ta sig kan vara ytterst skiftande – gift, kniv, rep etc. I denna kamp helgar revolutionen alla medel lika.” *Folkets Rättvisa nr 1*, med dess maningar till bondeuppror å la Razin och Pugatjev och dess kritik av folkets ”icke önskvärda lärare” vilkas

kallblodiga immoralitet och sitt gränslösa hat mot etablissemanget och mot alla som han ansåg som sina fiender. Hans största brister, skrev Lev Deutsch, var ”en ofantlig tilltro till sin egen ofelbarhet, ett totalt förakt för andra människor och en systematisk tillämpning av principen att ändamålet helgar medlen”. Han betraktade alla män och kvinnor som blott och bart redskap i den revolutionära kampen och berövade dem därigenom deras personliga värdighet, ja, till och med deras identitet. Ända från början av sin revolutionära bana, skrev Albert Camus i *Människans revolt*, lyckades Netjajev ”hela tiden förläda studenterna omkring sig, självaste Bakunin, de revolutionära flyktingarna och till sist vakterna i fängelset”. Han drog sig inte för att hjälpa polisen komma mindre principfasta radikaler på spåren, i syfte att involvera dem djupare i sina egna konspiratoriska aktiviteter. Han upphöjde den revolutionära ändamålsenligheten till det absolut goda, inför vilket all vedertagen moral måste ge vika. I revolutionens intressen, som han själv skulle vara den ende att sitta till doms över, var varje handling försvarbar, varje brott berättigat, hur motbjudande det än föreföll. Han tillämpade själv de metoder – stöld, utpressning, mord – som han predikade för sina medsammansvurna. Han tillämpade dem för övrigt mot såväl vänner som fiender.” Han bedrog alla han träffade”, noterar E. H. Carr, ”och när han inte längre lyckades föra dem bakom ljuset, var det slut med hans makt.” Hans originalitet låg, som Camus påpekat, i ”rättfärdigandet av att bruka våld mot din nästa”. I sista hand förebådar han således, om än i mycket liten skala, Stalins massmord i den revolutionära nödvändighetens namn.

Kort sagt: medan Bakunin, trots alla sina brister, i huvudsak var frihetlig, så var Netjajev, vilka goda egenskaper han än må ha haft, i grund och botten auktoritär. Hans verkliga läromästare var inte Fourier, Proudhon och Bakunin, utan Robespierre, Babeuf och Tkatchev, vilkas jakobinska principer han drev till sin yttersta spets. Långtifrån att vara anarkist var han en förespråkare för politisk ändamålsenlighet, intresserad av konspirationer och centraliserad organisering snarare än av att förverkliga ett statslöst samhälle. Hans jakobinism och machiavellianism stod på ett fundamentalt sätt i motsättning till den frihetliga andan och omgav anarkismen med en atmosfär av brutalitet och hänsynslöshet som var främmande för dess grundläggande humanitet. Anarkismen, frihetens och människovärdets ideal, blev i Netjajevs händer besudlad och förnedrad och slutligen förvanskad till oigenkännlighet.

Ändå fick Netjajev ett djupgående inflytande på den revolutionära rörelsen bland både anarkister och icke-anarkister. Fastän en revolutionär kamrat avslöjat honom som mördare, och därtill tjuv och utpressare, ansåg somliga att hans

blöda. Under de följande två åren hölls han fjättrad till händer och fötter tills hans kropp började ruttna.

Ändå förblev Netjajevs livskraft obruten. Ja, till och med från fängelset lyckades han utöva sin karismatiska utstrålning på andra. Han vann vakterna för sin sak, och de började kalla honom för sin ”örn”. Han fick dem att läsa Folkviljans illegala tidning och lärde dem till och med att skriva chiffrerade brev. Med deras hjälp lyckades han i själva verket kommunicera med sina medfångare och till sist med världen utanför. Han skickade brev till Folkviljans centralkommitté en kort tid före attentatet mot Alexander II. Vera Figner berättar i sina memoarer om hur entusiasmerade de blev när de fick reda på att Netjajev fortfarande var i livet och befann sig i den närbelägna Peter-Paulsfästningen och inte i Sibirien, dit de trott att han hade förpassats. Deras planer på att befria honom uppskötts emellertid för att man skulle kunna inrikta alla sina krafter på attentatet mot tsaren. Efter attentatet oskadliggjordes Folkviljan, och Netjajevs förhållande till sina vakter uppdagades på grund av en medfångares förräderi. Till följd av detta blev över 60 fängelsevakter arresterade och ställda inför rätta, medan Netjajev själv utsattes för en obarmhärtig behandling som inom kort bröt ner hans hälsa. Han dog av lungdot och skörbjugg den 21 november 1882 vid 35 års ålder och gick bort ”som en hjälte”, som Bakunin hade förutspått.

Slutsatser

vad kan vi då dra för slutsatser om Netjajev? Var han en nattsvart bov utan några försonande drag eller en hängiven revolutionär som blivit orättvist förtalad av sina belackare? I viss mån förblir han givetvis en gåta, och att skriva en heltäckande biografi, med utnyttjande av alla tillgängliga källor, skulle vara en fascinerande uppgift. Tills vidare kan man emellertid avge vissa omdömen. På plussidan måste man sätta hans obestridliga mod och hängivenhet. Han var, enligt Sazjin, utrustad med ”kolossal energi, fanatisk hängivenhet för revolutionen, stålkaraktär och outtömlig arbetskapacitet”. Han levde ett fattigt och i högsta grad självuppoftande liv. Av de pengar han erhöll ur Bakhmetievfonden använde han inte något för egen del. Inte heller kan äktheten i hans revolutionära lidelse eller hans hat mot privilegier och utsugning betvivlas. Han fick umgälla detta med att spärras in i en fängelsehåla under nästan en tredjedel av sitt liv, ett öde som han uthärdade med en värdighet som är oöverträffad i det revolutionära martyrskapets historia.

Men hans osjälviska hängivenhet hade en hård och hänsynslös prägel. Den mildrades inte av den värme och den medkänsla som Bakunin besatt i sådant övermått. Netjajev vann snarare sitt inflytande genom sin vildsinta energi, sin

lärdom torkat ut deras ”folkliga vätskor”, bär såväl Bakunins som Netjajevs kännemärke, även om dess maning att följa Isjutins exempel låter mer likt ”den unge vilden”: ”Isjutin har tagit de första stegen, och nu är det tid för oss att börja röra på oss, innan hans heta spår har svalnat.”

det var under denna period mellan april och augusti 1869 som den *ökända Revolutionärens katekes* skrevs. Den har varit föremål för hetsiga kontroverser och diskussioner allt sedan dess. Den hade förebådats av tidigare dokument från den europeiska revolutionära rörelsen och ger uttryck för idéer och känslor som redan framlagts av Zaitjevskij och Isjutin i Ryssland och av *carbonari* och ”Unga Italien” i väst. Genom att driva sina föregångares hänsynslöshet och immoralitet till sin yttersta spets utgör den dock det mest fullständiga uttrycket för en revolutionär trosuppfattning och har intagit en framstående plats i revolutionär historia under mer än ett århundrade. I *Katekesen* framställs revolutionären som fullkomligt i avsaknad av moral, beredd att utföra vilket brott, vilket förräderi, vilken usel handling eller vilket bedrägeri som helst för att uppnå krossandet av den bestående ordningen.

Katekesen är uppdelad i två delar: (1) Organisationens allmänna regler, vilka består av 22 paragrafer, och (2) eglar för revolutionärens uppförande, med 26 paragrafer under tre rubriker: Revolutionärens inställning till sig själv, Revolutionärens inställning till sina revolutionära kamrater, Revolutionärens inställning till samhället. Del två, som är den berömda delen, har publicerats i stora upplagor på många språk och i många utgåvor, medan den första delen inte översatts och publicerats i tillnärmelsevis samma utsträckning.

Den ursprungliga versionen av *Katekesen*, avfattad i chiffer med latinska bokstäver, tog Netjajev med sig tillbaka till Ryssland i augusti 1869. Vid en razzia mot Netjajevs anhängare tre månader senare kom den i polisens händer och användes som bevismaterial i rättegången mot dem. Det ursprungliga manuskriptet, som publicerades första gången i *Pravitelstvennyi Vestnik* (Regeringens härolder) i juli 1871, gick förlorad i en brand i justitieministeriet 1917. Men texten publicerades på nytt i tidskriften *Borba Klassov* (Klasskampen) 1924 efter en avskrift som man funnit i arkivet hos tsarens hemliga polis.

Katekesens andra del gavs ut på franska av marxisterna 1873 under kampanjen mot Bakunin inom Första Internationalen. Den första engelska översättningen publicerades 1939 i Max Nomads *Apostles of Revolution*. ”Revolutionären är en förtappad människa”, börjar *Katekesens* andra del, med ett språk som påminner om Isjutins. ”Han har inga egna intressen, inga egna åtaganden, inga känslor, inga bindningar, inga ägodelar, inte ens ett eget namn. Han är uppslukad av ett enda, allt överskuggande intresse, en enda tanke, en en-

da lidelse – revolutionen! (§1). han studerar kemi och annan naturvetenskap i avsikt att förgöra sina fiender (§3). han har avskurit alla sina förbindelser med den samhälleliga ordningen, med utbildningens värld och med konventionell moral. ”För honom är allt som främjar revolutionens seger etiskt och allt som hindrar den oetiskt och brottsligt” (§4). ”Alla ömma känslor – familjelycka, kärlek, tacksamhet, ja, till och med hedern – måste hos honom ge vika för en allt överskuggande kylig lidelse för revolutionens sak. För honom finns bara en glädje, en tröst, en belöning, en tillfredsställelse – revolutionens seger. Dag och natt måste han behärras av en enda tanke, ett enda mål – obeveklig förstörelse. Med detta för ögonen måste han, outtröttligt och kallblodigt, vara beredd att offra sitt liv eller med egna händer döda dem som står i vägen för revolutionens seger” (§6). Den revolutionära organisationen måste göra upp en förteckning på personer som skall utrotas (§15), och ”de människor som är särskilt skadliga för den revolutionära organisationen måste förgöras” (§16). Revolutionären måste snärja dem som har mest pengar och inflytande och ”göra dem till sina slavar” (§18). Vad gäller de liberala, ”bör man skaffa sig inflytande över dem, luska ut deras hemligheter, kompromettera dem till det yttersta, så att alla flyktvägar stängs för dem” (§19). de avslutande paragraferna upprepar det eldfångda budskapet i *Några ord till våra unga bröder, Hur den revolutionära frågan yttrar sig och Revolutionens principer*: ”Vår uppgift är förstörelse, fruktansvärd, fullständig, universiell och obarmhärtig.” (§24). ”Låt oss förena oss med de djärva rövare som är de enda sanna revolutionärerna i Ryssland” (§25).

Frågan om vem som är upphovsman till *Katekesen* har varit föremål för utdragna och bittra dispyter. I avsaknad av slutgiltiga bevis har de flesta forskare som är fientliga mot anarkisterna tillskrivit Bakunin författarskapet, medan andra gjort gällande att texten författats av Netjajev, och ytterligare andra har ansett att den är en produkt av samarbetet mellan dem båda under året 1869. Sådana utmärkta forskare som Max Nettlau, E. H. Carr och Franco Venturi i väst och B. P. Kozmin i Sovjetunionen har tillskrivit Bakunin *Katekesen* i likhet med Bakunins egna medarbetare Z. K. Ralli och Michail Sazjin (Armand Ross), vilka påstod sig ha sett ett exemplar av manuskriptet skrivet med Bakunins handstil. Vissa, däribland Carr, har anfört argument att *Katekesen* bär spår av Bakunins litterära kompositionsform (han hade publicerat en revolutionär katekes 1866). *Katekesen* som litterär form användes emellertid mycket ofta av revolutionärer både i Ryssland och Västeuropa under hela 1800-talet. För övrigt framhåller Michael Confino att en jämförelse mellan *Revolutionärens katekes* och Bakunins tidigare *Revolutionär katekes* visar att de är ”radikalt olika” i

den 14 augusti 1872, för den schweiziska polisen av Adolf Stempkowski, en före detta polsk revolutionär som blivit rysk spion. Strax därefter utlämnades han till Ryssland som en vanlig simpel mördare, trots kraftiga protester från hans landsflyktiga kamrater (däribland Bakunin) att han i själva verket var politisk flyktning.

Bakunin gav uttryck åt sin sympati för Netjajev i ett märkligt brev till Ogarev den 2 november 1872 som förtjänar att citeras utförligt:

”Jag hyser djup medömkan med honom. Ingen har någonsin så avsiktligt gjort mig så mycket skada som han, men jag hyser medömkan med honom i alla fall. Han var en människa med en sällsynt handlingskraft, och när vi träffades brann en mycket varm och ren låga i honom för vårt fattiga, förtryckta folk; vårt historiska och nuvarande nationella elände smärtade honom verkligen. Vid den tidpunkten var hans yttre uppträdande tämligen motbjudande, men hans inre jag hade ännu inte besudlats. Det var hans auktoritära inställning och hans otyglade självrådighet, hans okunnighet tillsammans med hans machiavellianism och jesuitiska metoder som på ett mycket beklagligt sätt slutligen och oåterkalleligen störtade honom i fördärvet... En inre röst säger mig att Netjajev, som är förlorad för alltid och förvisso vet att han är förlorad, nu ur djupet av sitt vanställda och besudlade, men långtifrån usla eller gemena väsen kommer att mana fram all sin primitiva kraft och allt sitt mod. Han kommer att gå under som en hjälte, och den här gången kommer han inte att förråda något eller någon. Detta är vad jag tror. Vi får se om jag har rätt.”

Resten av historien om Netjajev kan återges i korta drag. När han ställdes inför rätta i Moskva i januari 1873 var hans uppträdande omedgörligt och trotsigt. ”Jag vägrar att vara slav under er tyranniska regering”, förkunnade han. ”Jag erkänner inte tsaren och detta lands lagar.” an vägrade att besvara alla frågor och släpades till sist i väg från de anklagades bänk ropande: ”Ned med despotismen!” Efter att ha dömts till 20 års straffarbete förklarade han sig vara ”en folkets son” och åkallade Razin och ugatjev ”som hängde adelsmännen precis som man i Frankrike skickade dem till giljotinen”. Vid den offentliga ”skådeprocessen” efter rättegången ropade han: ”Ned med tsaren! Länge leve friheten! Länge leve det ryska folket!”

De sista tio åren av sitt liv tillbringade Netjajev inspärrad i isoleringscell i Peter-Pauls-fästningen, det fängelse som han hade påstått att han rymt ifrån 1869. Hans agerande i fängelset var, som Max Nomad har sagt, ”en av de stora episoderna i den revolutionära historien”. När general Potapov från hemliga polisen besökte honom i hans cell och erbjöd honom strafflindring om han var beredd att bli infiltratör, slog Netjajev till honom i ansiktet så att han började

och orubbligt hängivna, som så långt som möjligt har av sagt sig alla personliga intressen och en gång för alla, för hela livet och ända in i döden, avstått från allt som utövar lockelse på människor, alla materiella bekvämligheter och glädjeämnen, all den tillfredsställelse som kan uppnås genom ärelystnad, social ställning och berömmelse... De måste vara helt och hållet uppslukade av en enda tanke: folkets frigörelse.”

Organisationen måste dessutom ha en exekutivkommitté och fordra sträng disciplin av sina medlemmar. Paradoxalt nog måste denna förtrupp vara moraliskt ren, men ändå i vissa fall – och här återfinner vi på nytt *Katekesen* tankegångar – inlåta sig i lögn och bedrägeri, i synnerhet mot rivaliserande revolutionära grupper: ”Organisationer med målsättningar som ligger nära vårt måste tvingas uppgå i vår organisation eller åtminstone underordnas den utan att de själva har vetskap om det... Allt detta kan inte åstadkommas enbart genom att propagera sanningen; list, slughet, bedrägeri är nödvändiga. Jesuitiska metoder och spridandet av förtal kan användas för detta ändamål... Denna enkla lag måste således vara grunden för vår verksamhet: sanning, ärlighet, ömsesidigt förtroende mellan alla Bröder och i förhållande till alla människor som vi bedömer kan komma att upptas i Brödraskapet – lögn, list, förtal och, om nödvändigt, våld mot våra fiender.”

Bakunins metoder är alltså inte så fjärran från Netjajevs. Den huvudsakliga skillnaden är kanske att Netjajev omsatte dem i handling – inklusive utpressning och mord, som användes mot såväl vänner som fiender – medan Bakunin inskränkte sig blott och bart till ord eller till sådana förhållandevis harmlösa mystifikationer som den världsspännande revolutionära allians i vars namn han påstod sig tala.

Fängelse

Efter brytningen sommaren 1870 träffades Bakunin och Netjajev aldrig igen. Netjajev reste till London, där han gav ut en tidning med namnet *Obsjtjina* (Kommunen), i vilken han krävde att Bakunin och Ogarev skulle överlåta återstoden av Bakhmetievfonden på honom. Efter att ha besökt Paris strax före kommunardupproret återvände han till London och reste sedan på nytt till Schweiz, där han drog sig fram i sin faders gamla yrke som skyltmålare och där Mazzinis italienska anhängare en tid gav honom tak över huvudet. Den tsaristiska regeringen var emellertid fast besluten att få tag i honom och ödslade mer pengar och möda på efterspaningarna av honom än på någon annan revolutionär. Bakunin sände Netjajev en varning om att myndigheterna var honom på spåren, men Netjajev ignorerade den, övertygad om att hans gamle läromästare bara ”försöker få bort mig från Zürich”. Till sist angavs Netjajev,

fråga om stil och ordval. Både beträffande stil och innehåll förefaller den förra ha framsprungit ur revolutionära studentkretsar inom Ryssland under 1860-talet – kretsar i vilka Bakunin, i motsats till Netjajev, inte umgicks – snarare än ur den äldre landsflyktiga generationen i Schweiz.

Viktiga nya vittnesbörd i denna fråga hittar man i ett brev från Bakunin till Netjajev den 2-9 juni 1870, som finns tillgängligt i Natalie Herzens arkiv i Bibliothèque nationale i Paris och som publicerades för första gången av Mivhael Confino 1966 i *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*. Det är det längsta och mest intressanta brev som Bakunin någonsin skrivit; det tog åtta dagar att fullborda och upptar mer än 30 sidor tättskriven text. Bakunin förkastar i detta brev det han kallar ”din katekes”, liksom hela Netjajevs ”jesuitiska program”. På grundval av detta uttalande måste nu *Katekesen* tillskrivas Netjajev, fastän det på intet vis med säkerhet kan fastslås att Bakunin inte skulle ha haft någon del i utarbetandet eller granskningen av texten. Ty *Katekesen* skrevs under en period då de två männen samarbetade intimt, och även om författarskapets börda vilade på Netjajev, kan Bakunin ändå ha hjälpt till med utskrift och redigering. Detta skulle kunna förklara den då och då förekommande bakuninistiska stilen, liksom den påstådda förefintligheten av ett exemplar med Bakunins handstil. Bakunins brev till Netjajev den 2-9 juni 1870 bestyrker att han var väl förtrogen med *Katekesen* vid tiden för dess tillkomst – en tid då han var ytterst mottaglig för Netjajevs påverkan – och, vilket är viktigt, inte reste några invändningar mot den förrän han blev ovän med Netjajev ett år senare.

Ivanovaffären

Innan Netjajev återvände till Ryssland med manuskriptet till *Katekesen*, hade han redan börjat tillämpa dess föreskrifter. Han hade ju redan bedragit sina revolutionära kamrater med den uppiktade historien om sin arrestering och flykt, och nu skickade han komprometterande brev och revolutionär litteratur till sina mer moderata bekanta i Ryssland för att misstänkliggöra dem hos myndigheterna och för att, i enlighet med §§18 och 19 i *Katekesen*, involvera dem djupare i revolutionär aktivitet. Enbart i St Petersburg uppsnappades mellan mars och augusti 1869 inte mindre än 560 försändelser till 387 adressater. Följande samma princip brukade Netjajev senare i utpressningssyfte stjäla privata brev och dokument från Bakunin och hans krets, och han begick till och med mord för att kunna få sina medskyldiga att underkasta sig hans vilja. Allt detta utfördes med fullständigt åsidosättande av all anständighet och rättvisa och har gått till den revolutionära historien under benämningen ”netjajevism”.

Under tiden hade Bakunin unnat sig lite egna mystifikationer. I maj 1869 försåg han Netjajev med ett intyg som utnämnde honom till ”befullmäktigat

ombud nr 2771 för den ryska sektionen av Revolutionära världsalliansen". Intrycket var signerat av Bakunin och bar den Europeiska revolutionära alliansens centralkommittés stämpel. Det hela var en ren fantasiprodukt, i stil med Isju-tins och Netjajevs, avsedd att skapa intryck av ett världsomspännande nätverk av revolutionärer. E. H. Carr konstaterar sarkastiskt: "Sålunda mottog Netjajev, den självutnämnde representanten för en förmodligen obefintlig revolutionär kommitté, av Bakunin fullmakt att i Ryssland representera den icke-existerande Europeiska revolutionära alliansen. Det var en delikat situation, som torde ha få paralleller vare sig i komedin eller i historien." För att ytterligare höja Netjajevs prestige övertalade Bakunin Ogarev att tillägna hans "unge vän Netjajev" en dikt som skrivits till minne av en ung student som hade ljutit martyrdöden i Sibirien. Dikten gavs ut i broschyrform, och hösten 1869 cirkulerade den i Ryssland, där den bidrog till att skapa legenden om Netjajev.

I slutet av augusti 1869 återvände Netjajev till Ryssland utrustad med dikten, *Katekesen* och Bakunins och Ogarevs välsignelser. Vid ankomsten till Moskva tog han itu med att organisera en revolutionär sammanslutning som han kallade Folkets Rättvisa – samma namn som den tidskrift som utgavs i Geneve – och som byggde på *Katekesens* principer. Det var en hemlig, disciplinerad sammanslutning uppdelad i "revolutionära femmannagrupper" (i likhet med Isju-tins "Helvetet" och den första "Jord och Frihet"-rörelsen på 1860-talet och de hemliga sammanslutningarna i hela Västeuropa). Varje medlem var skyldig en ledare ovillkorlig lydnad, och denne i sin tur mottog order från en centralkommitté. Organisationens mål var att få igång folkresningar den 19 februari 1870, som var den nionde årsdagen för livegenskapens upphävande, och dess officiella emblem var en yxa med orden "Kommittén för Folkets Rättvisa av den 19 februari 1870". Organisationen dominerades av Netjajev, som enligt samstämmiga uppgifter krävde fullständig och blind lydnad av sina kamrater, till vilka han utfärdade order i den icke-existerande centralkommitténs namn. Netjajev hetsade medlemmarna att spionera på varandra och uppmuntrade bruket av rån och utpressning för att skaffa pengar för saken.

Sådana metoder visade sig tydligt alltför motbjudande för en av de mest kompetenta i organisationen, en student vid Petrovsk lantbrukshögskola med det osannolika namnet Ivan Ivanovitj Ivanov. Ivanov tycks ha varit en heder-värd och intelligent medlem i den revolutionära grupp som bildats vid högskolan; han var aktiv inom studentkooperationen, ägnade tid åt att undervisa barn till bönder och utövade avsevärt inflytande bland sina revolutionära kamrater. Vid något tillfälle gjorde han tydligtvis invändningar mot Netjajevs order, ifrågasatte existensen av den centralkommitté i vars namn Netjajev påstod sig tala

Bakunin hade i lika hög grad som Netjajev en förkärlek för konspirationer och hemliga organisationer. Trots sin hårdföra kritik av den revolutionära diktaturen var han själv en outtröttlig förespråkare för ett tätt sammansvetsat revolutionärt förbund, baserat på obetingad lydnad för en ledare. Bakunins okritiska beundrare övertygar inte någon, när de hävdar att hans hänvisningar till "järnhård disciplin" eller en "osynlig diktatur" är isolerade undantag, som antingen föregick den period då hans anarkistiska teorier blev fullt utvecklade eller som kom till uttryck då han stod under Netjajevs fördärliga inflytande. Tvärtom var konspirationer ett centralt tema under hela hans revolutionära bana. Det var inte för intet som han hyllade Bounarrotti som "sin tids störste konspiratör".

Under hela sitt vuxna liv, från 1840-talet till 1870-talet, försökte Bakunin skapa hemliga sällskap efter mönster av dem i väst. År 1845 blev han frimurare. Och 1848 förordade han skapandet av en hemlig organisation, bestående av tre- eller femmannagrupper som skulle vara "underkastade strikt hierarki och ovillkorlig lydnad inför ett centralt organ". Han övergav heller aldrig denna målsättning under de följande åren. Under 1860-talet grundade han en hel rad av hemliga sällskap – Florentinska brödraskapet (1864), Internationella brödraskapet (1866), Internationella alliansen för socialistisk demokrati (1868) – och utarbetade föreskrifter som skulle reglera medlemmarnas verksamhet. Organisationen skulle fungera som "ett slags generalstab" vara "osynligt verksam bland massorna" och förbli intakt även efter det att revolutionen fullbordats, i syfte att förhindra införandet av en "officiell diktatur". Den skulle själv utöva en "kollektiv diktatur", en diktatur "utan kännemärke, utan titel, utan officiell sanktion, och desto mäktigare, eftersom den saknar maktens yttre skepnad". Dess medlemmar, förklarade Bakunin med ett språkbruk som påminner om *Katekesens*, måste underkasta sig "sträng disciplin", och den som bröt mot denna skulle bestraffas med "uteslutning och drabbas av alla medlemmars hämnd". Så sent som 1872 kunde han fortfarande skriva: "Vårt mål är att skapa en mäktig, men osynlig organisation, som måste förbereda och leda revolutionen."

Samma ståndpunkt intar han i sitt brev till Netjajev. Folkets revolution, upp-repar han, måste "ledas osynligt, inte genom en officiell, utan genom en namnlös och kollektiv diktatur, som består av dem som är anhängare av folkets fullständiga frigörelse från allt förtryck och som är fast sammanslutna i ett hemligt sällskap och alltid och överallt handlar till förmån för ett gemensamt mål och i enlighet med ett gemensamt program". Han kallar den revolutionära organisationen "folkets armés generalstab" och tillägger, återigen med ett ordval som påminner om *Katekesens*, att den måste bestå av personer "som är lidelsefullt

Vilken är då den revolutionära organisationens roll? Netjajevs uppfattning är felaktig och bereder marken för nya "utsugare av folket", dödar "all lojalitetskänsla" och "utbildar dem i lögn, misstänksamhet, spioneri och angiveri". Den sanna revolutionära organisationen, säger Bakunin, "prackar inte på folket några nya föreskrifter, reglementen eller livsmönster, utan frigör helt enkelt dess vilja och ger stort utrymme åt dess självbestämmande och dess ekonomiska och sociala organisationer, som måste skapas av massorna själva, nerifrån och inte uppifrån". Den revolutionära organisationen måste "efter revolutionens seger omöjliggöra upprättandet av en statsmakt över folket – till och med dess mest revolutionära, till och med din form av statsmakt – därför att varje sådan makt, vad den än kallar sig, oundvikligen skulle underkasta folket det gamla slaveriet i ny form". Fortfarande älskar jag dig djupt", skriver Bakunin, men du måste förkasta ditt "falsa jesuitiska system", detta "bedrägliga system, som alltmer håller på att bli ditt enda system, ditt huvudsakliga vapen och medel, och som är olycksdigert för ändamålet självt".

Detta var Bakunins mening till sin egensinnige lärjunge. Men hans eget förkastande av "netjajevismen" var långt ifrån fullständigt. Hur besviken han är var, förblev hans inställning till Netjajev ambivalent. I hans ögon förblev Netjajev en hängiven revolutionär som handlade medan andra bara pratade och vars energi, uthållighet, djärvhet och viljestyrka fortfarande utövade en oerhörd dragningskraft. "Du är en lidelsefull och hängiven människa", skriver Bakunin till Netjajev. "Häri består din styrka, ditt värde och ditt berättigande." Om du också ändrar dina metoder, tillägger han, "önskar jag inte bara förbli din bundsförvant, utan också göra detta förbund ännu tätare och fastare".

Bakunin sände ett liknande budskap till Ogarev och hans kamrater: "Det viktigaste för närvarande är att rädda vår vilsefarne och förvirrade vän. Trots allt förblir han en värdefull människa, och det finns få värdefulla människor här i världen... Vi älskar honom, vi tror på honom, vi är helt övertygade om att hans framtida verksamhet kommer att bli till ofantlig nytta för folket. Därför måste vi avleda honom från hans falska och olycksaliga väg."

Trots sin sårade stolthet, trots sitt ogillande av Netjajevs principer och taktik var alltså Bakunins tillgivenhet för sin "tigerunge" så stark att han inte förmådde att definitivt bryta med honom – oaktat lögnerna och förödmjukelserna, *Katekesens* otyglade immoralitet och till och med mordet på Ivanov. Men det fanns också fortfarande mycket som förenade dem. Deras program, medgav Bakunin, hade varit "verkligt identiska". Det var först efter det att Netjajev hade börjat använda sina bedrägliga metoder mot Bakunin själv som han uttryckligen tog avstånd från dem.

och hotade möjligen också med att bilda en ny revolutionär grupp efter mer demokratiska linjer, något som Netjajev knappast skulle ha tolererat. I varje fall lyckades Netjajev övertyga några av sina anhängare om att Ivanov planerade att ange dem och att det, i enlighet med §16 i *Katekesen* ("de människor som är särskilt skadliga för den revolutionära organisationen måste förgöras"), var nödvändigt att röja honom ur vägen.

Natten till den 21 november 1869 lockades Ivanov till en grotta i lantbrukshögskolans park under förevändning att man skulle hämta en tryckpress där. När han kom dit blev han attackerad och misshandlad av Netjajev och fyra medbrottslingar. Netjajev försökte strypa honom, men fick ett kraftigt brett i handen, varpå han drog en pistol och sköt Ivanov i huvudet. Stenar bands vid kroppen, som sedan slängdes i en närliggande damm. På detta sätt undanröjde Netjajev en potentiell motståndare, medan han samtidigt gjorde sina kamrater medskyldiga för att försäkra sig om deras lydnad. Det var ett extremt exempel på hans teknik att uppnå underkastelse genom att dra in sina kamrater i brottsliga handlingar. Deras offer var emellertid inte någon tsaristisk agent, utan en ur deras egna led som hade framkallat deras ledares fiendskap.

Mordet på Ivanov väckte stort uppseende. Dostojevskij använde händelsen som underlag för sin roman *Onda Andar*, med Verchovenskiij som representant för Netjajev och Skatov som Ivanov. Upptäckten av Ivanovs döda kropp fyra dagar efter mordet ledde till arresteringen av ungefär 300 revolutionärer och slutligen till rättegången mot 84 "netjajevister" sommaren 1871. En av de arresterade var Pjotr Lavrovs svärson, Michail Negreskul, som tidigare opponerat mot Netjajevs taktik i St Petersburg och som var bland dem som Netjajev försökt kompromettera genom att skicka revolutionära proklamationer från Schweiz. Negreskul fördes till Peter-Paul-fästningen, insjuknade i lungshot och dog slutligen i husarrest i februari 1870. Under tiden hade Netjajev lyckats slinka ur ur Moskva och begivit sig till St Petersburg, där han skaffade ett falskt pass. Han lyckades ta sig över gränsen i december 1869 och lämnade sina kamrater bakom sig att bära straffet.

Brytningen

Den 12 januari 1870 fick Bakunin, som då bodde i Locarno, ett brev från Ogarev, som meddelade att Netjajev hade anlänt till Geneve. Bakunin hoppade högt av glädje, så häftigt att han "nästan slog in taket med sitt åldrade huvud". En kort tid senare kom Netjajev till Locarno, och de båda männen återupptog sitt samarbete. De gav ut två manifest till den ryska adeln, varav det första förmodligen skrevs av Bakunin och det andra av Netjajev. Netjajev gav också

ut ett andra nummer av *Folkets Rättvisa* (daterat vintern 1870) och sex nummer av *Klockan* i april och maj 1870.

För att finansiera dessa satsningar använde Netjajev pengar ur den sk Bakhmetievfonden, som överlätits till Alexander Herzen av en ung rysk adelsman, som 1858 begav sig till Söderhavet för att grunda ett utopiskt samfund. När Herzen träffade Netjajev i Geneve 1869, tyckte han instinktivt illa om honom. Men efter påtryckningar från Bakunin och Ogarev överlämnade han halva fonden, av vilken en stor del gick till Netjajev, som använde pengarna till att finansiera sina revolutionära aktiviteter när han återvände till Ryssland. När Herzen dog i januari 1870, yrkade Bakunin på att Ogarev skulle göra anspråk på återstoden av fonden hos Herzens familj. Herzens son överlämnade pengarna, och från Ogarev gick nästan hela summan vidare till Netjajev, som vägrade att underteckna något kvitto, utan mottog pengarna i den obefintliga centralkommitténs namn.

Ungefär vid samma tidpunkt hade Bakunin egna privata ekonomiska bekymmer. Från en rysk förläggare vid namn Poliakov hade han accepterat ett uppdrag att översätta Marx' *Kapitalet* och fått ett förskott på 300 rubel, men han kom ingen vart med översättningen. Den 17 februari 1870 skrev Netjajev ett hotelsebrev till en rysk student, Ljubavin, som hade fungerat som mellanhand mellan Bakunin och Poliakov, och krävde att Bakunin skulle lämnas i fred och lösas från kontraktet. Brevet, som var skrivet på Folkets Rättvisas centralkommittés brevpapper, utstyrt med en yxa, en dolk och en pistol, utnyttjades senare av Marx för att misskreditera Bakunin och få honom utesluten ur Internationalen.

Snart började emellertid relationerna mellan Bakunin och Netjajev att försämmas. Brytningen som följde var, som Arthur Lehning och Michael Confino påvisat, en komplicerad historia, som omfattade psykologiska, ekonomiska, politiska, moraliska och ideologiska aspekter. Under Netjajevs andra vistelse i Schweiz var hans inställning till Bakunin inte densamma som den hade varit ett år tidigare. Enligt Ralli visade han inte längre någon aktning för sin läromästare. Tvärtom fordrade han att man skulle betrakta honom själv som den enda personen med seriös revolutionär organisation bakom sig. Han behandlade Bakunin mer och mer bryskt och förvägrade honom till och med pengar ur Bakhmetievfonden för hans dagliga behov. För Sazjin beklagade han sig över att Bakunin inte längre hade "det mått av energi och självförnekelse" som fordrades av en sann revolutionär, en återspeglings av generationskonflikten – söner mot fäder, "60-talets män" mot "40-talets män" – inom den populistiska rörelsen. Han började rent av behandla Bakunin som *Katekesen* förespråkade

att liberalerna borde behandlas efter det att man utnyttjat dem maximalt. Han försökte att tillämpa sina egna auktoritära metoder mot Bakunin och hans vänner och gick till och med så långt att han stal deras privata papper i avsikt att utöva utpressning mot eller manipulera dem i framtiden ("man bör skaffa sig inflytande över dem, luska ut deras hemligheter, kompromettera dem till det yttersta, så att alla flyktvägar stängs för dem" – §19 i *Katekesen*).

Bakunins besvikelse var oerhörd. Han hade fått betala dyrt för att han låtit sig bedåras av "pojken". "Om du presenterar honom för en vän, kommer han genast att sätta i gång med att utså split, sprida skvaller och sprida ränker mellan dig och din vän och få er att gräla", skrev Bakunin. "Om din vän har en hustru eller en dotter, kommer han att försöka förföra henne och göra henne med barn i syfte att rycka henne ur den konventionella moralens grepp och mot hennes egen vilja tvinga henne in i en revolutionär protest mot samhället." (Det var precis så Netjajev betedde sig mot Natalie Herzen, såsom det beskrivits i hennes dagbok.) Under tiden hade Herman Lopatin anlänt från Ryssland och berättade nu sanningen om mordet på Ivanov, förklarade att ärran på Netjajevs finger var hans offers dödsmärken och avslöjade att både Netjajevs centralkommitté och hans omskrutna flykt från fästningen bara var fantasier.

Konfliktens höjdpunkt kom i och med Bakunins brev till Netjajev den 2-9 juni 1870, som Confino betecknat som ett av de märkligaste dokumenten i den revolutionära rörelsens historia under 1800-talet. Ty det sprider inte bara ljus över upphovsmannaskapet till den ryktbara *Katekesen*, utan klargör också orsakerna till Bakunins brytning med Netjajev, hjälper oss att förstå deras skilda åsikter om hemliga organisationer och belyser framför allt frågan om revolutionär etik, förhållandet mellan medel och mål – en fråga som revolutionärer överallt har fortsatt att konfronteras med.

Bakunin ger uttryck åt sin besvikelse och sin nästan outhärdliga förödmjukelse; han skriver med stor känsla och kraft. Han beklagar sig för Netjajev över att ha haft "fullständig tilltro till dig, medan du lurade mig". "Jag visade mig vara en fullkomlig dåre. Det är pinsamt och skamligt för en man med min erfarenhet och i min ålder. Vad värre är, jag har spolierat mina möjligheter när det gäller den ryska rörelsen och Internationalen." I fråga om revolutionen avvisar Bakunin bestämt Netjajevs jakobinism och blanquism – hans tro på erövringen av makten genom en revolutionär minoritet och upprättandet av en revolutionär diktatur – och förordar i stället ett spontant massuppror: "Jag är djupt övertygad om att varje annan revolution är svekfull, skadlig, och innebär döden för friheten och folket."